

СЛОВОТО В РОМАНА „ХИТЪР ПЕТЪР“ НА ГЕОРГИ МАРКОВСКИ: ХРИСТИЯНСКИ ОПОРИ И ЕЗИЧЕСКИ СТРАХОВЕ

Ирина Витанова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE WORD IN THE NOVEL „HITAR PETAR“ BY GEORGI MARKOVSKI: CHRISTIAN SUPPORTS AND PAGAN FEARS

Irina Vitanova
Plovdiv University „Paisii Hilendarski“

The present paper explores the power of words in Georgi Markovski's novel "Hitar Petar". The report analyzes the biblical codes in the text, the intertextual connections with other texts and it corresponds with different scientific productions. The work draws attention to the ability of the Markovski's fictional character Petar to lead and save the people only through his holy and wise words, but also with the power of his bold humor. A subject of research is also the author himself, as well as the trends of the Bulgarian literature at that time.

Keywords: Hitar Petar, Markovski, word, support, faith, battle, God, immortality, eternity

Романът на Георги Марковски „Хитър Петър“ ни отвежда във времето на падането на Търново (и на околните български земи) под османско владичество (XIV – XV век). Сюжетът се разгръща предимно в пределите на Байрактарската махала, където авторът „заселва“ народния герой Хитър Петър. Там героят на Марковски създава свое „Самозаконие“, което обаче многократно се позовава на Закона в библейския текст.

Книгата има пет издания от 1978 до 2002 година и носи на автора си годишната награда на Съюза на българските писатели с първата си поява през 1978 г.¹ Популярността на произведението и високата

¹ В „За невралгичните текстове на литературата“ Симеон Янев пише следното за автора на „Хитър Петър“: „Еволюцията на Марковски е положена върху дълбоко съзнатото разбиране, че всичко трябва да бъде лично изстрадано и лично заслужено [...] Георги Марковски нямаше самочувствието, че притежава цялата истина за литературата [...] Георги Марковски бе автор, който постоянно и опасно се движеше непростимо близо до червената линия, а както се оказа с романите си, често и отвъд нея“ (Янев/Yanev 2016: LiterNet). Писателят Георги Марковски споделя за себе си точно това – че борбата е негово естествено състояние, и ни

оценка, която получава, са логично следствие от заложените в него цели на автора – да разкрие както потребността у българския народ от спомняне и връщане към национална идентичност, така и към свобода на словото и изява на творческия дух, особено актуални с оглед на времето, в което се появява романът. С тези свои функции творбата изиграва ролята на един своеобразен модел за постмодерна история, съхраняваща българската автентика и вдъхновяваща потисканата душа към непокорство срещу ограничаващата я власт. Изследователката Виолета Русева нарича книгата на Марковски „национален поетичен Митос“ (вж. Русева/Ruseva 2002: 191).

В текста зад личността на Хитър Петър прозира образът на Исус Христос, откъдето се поражда закономерното питане защо точно народният герой е избран от Марковски, за да бъде сравняван с Месията? Хитреца е изключително известен със своето живо слово, което разведрява и сплотява хората и до днес с терапевтичните функции на смеха, а Словото се счита за свещено проявление на самия Бог. Божието слово твори, то няма тленност, а непрестанно обновяваща се съзидателна сила. Говорещият обаче изрича истини, които маловерците се страхуват да чуят. Затова и не прощават дарбата му – на историята не ѝ е до анекдоти, когато хората, които я изграждат, са пронизани от страхове. В хода на повествованието по-важно от човека Петър става неговото слово – разпъвано, заглушавано, забранявано, но винаги възкръсващо, защото то трябва да оживее вместо Петър и да надживее малодушието на останалите герои.

Името Петър също не е случайно – св. Петър е един от дванадесетте апостоли и ученици на Исус Христос – камъкът, върху който се съграждат основите на църквата (Мат. 16:18). Също като св. Петър

разкрива: „Писател е не оня, който сам се кичи с това прозвище, а оня, когото са признали другите [...] Не сме ли станали потребност, какво значение тук има личното ни самочувствие [...] Писател е оня, който слага на везната собствената си душа“ (ГМ/ГМ) . Чрез тези думи можем да надникнем в душата на автора, да прозрем неговата същност на човек, който твори не за собствен престиж и за задоволяване на своята нужда от слава, а за да бъде потребен на читателите си, за да остави нещо ценно, да докосне нечия друга съвест и душа. Примерът с везната подсказва, че и той самият като героя си Петър се колебае относно дарбата и таланта си, готов е да се подлага на скепсис, да размишлява над себе си, да си задава въпроси и да предизвиква възможностите си. Истинският творец никога не е убеден напълно в своя успех и в стойността на творбите си – авторът си задава въпроса: „Не е ли гърбава работа писание да пишеш, Георгие? И твоя ли е работа писание да пишеш?“ и заключава сам в работния си план – „Геният никога не е сигурен в делото си“ (ГМ/ГМ).

(трикратно отрекъл се от Бога) героят на Марковски е готов от страх и малодушие да се отрече от своята вяра и да приеме турската. Светият апостол дълбоко се разкайва и при тройно изпитване на любовта си към Исус защитава вярата си – отново е постигнат балансът. Героят на Марковски също успява да пребори страховете си и да остане верен на своята мисия, въпреки колебливите отклонения от нея.

Могат да бъдат изведени редица примери за много и разнообразни библейски кодове в книгата – заглавията на отделни глави в романа на Марковски са все евангелски референции: „Предтеча“ е препратка към личността на Йоан Предтеча, „Откровение“ напомня последната книга от Новия завет (*Откровението на Йоан/ Апокалипсис*), „Юда“ навява мисли за предателя, „Разпятие“ – за причиненото на Бога от човека. Дърводелецът Йосиф и девата Мария са родители на Исус в Новия завет – със същото родословие е снабден и Петър – син на своите Йосиф и Мария. Приликите обаче едва започват: трънен венец е поставен на главата на Петър – точно като при Исус; предателството на Гърбавото е като това на Юда – погубваният отново е оценен на тридесет сребърника. Образът на светия старец Иван Предтеча препраща към поведенческите модели на Йоан Кръстител. Думите „Аз имам нужда да се кръстя от твоето слово, та ти ли идеш при мене!“ (Марковски) са огледално повторение на тези на Йоан Кръстител към Исус в Евангелие от Матей: „Аз имам нужда да се кръстя от Тебе, а Ти ли идеш при мене?“ (Мат. 3:14). И Иван Предтеча, и Петър използват често израза „Истина, истина Ви казвам“ – както говори Исус в евангелие от Йоан; Мотивът с бебето Петър в кошницата е взет от сюжета за Моисей от Стария завет; Пресъздава се Тайната вечеря на Исус с учениците му (действията на Петър с виното и хляба припомнят асоциативно причестяването с Христовото тяло и кръв в тайнството Евхаристия). По време на вечерята Петър се опасява, че един от другарите му ще го предаде – в Евангелие от Матей Исус изрича същото предположение относно учениците си. И Петър предусеща, че още преди да е пропял петелът, Черният Янко пръв ще се отрече от него, и Исус разкрива, че така ще постъпи ученикът му Петър; За Петър се моли Магдалина – последователка на Христос; Появяват се образите на Бог Отец и на Архангел Михаил; Кадията е представен като Пилат Понтийски, а *народът* казва на Петър: „Ти си моят възлюбен син, в когото е моето упование“ (Марковски) – в Глава 3:22 на Евангелие от Лука от небесата се чува „Ти си Моят Син възлюбен; в Тебе е Моето благоволение!“ (вж. още Мат. 3:17; Марк 1:11). Народът нарича Петър свой възлюбен *син*, съответно образът на

народа е приравнен с този на Бог Отец, а Петър се явява Бог Син, наричан още Бог Слово. С това отъждествяване авторът цели да разкрие важността и сакралното значение на българския народ, да го издигне като свещен и достоен за спасение. Образът на Петър символизира българския народ, бихме могли дори да кажем, че те са едно цяло така, както Бог Отец и Бог Син съществуват в неразчленимо триединство със Светия Дух.

Оприличеният на Христос герой на Марковски също го очакват преследване от властта и смърт, защото е виновен без вина. Писателят разкрива, че в романа „Хитър Петър“ „властта преследва таланта“ (Марковски). Притежателя на моженето (в случая говоренето) го очаква „труден живот, мъченическа смърт, безкрайна легенда“ (Марковски). Точно както Христос става жертва, за да изкупи греховете на човечеството и да го спаси, така и Петър е призван да бъде опора на народа, а след това да умре мъченически, но да остане завинаги безсмъртен и героизиран, а словото му да се предава от уста на уста и да бъде утеха – „Предназначена е дарбата Божия във век на тиранство“ (ГМ/GM). Петър не само надхитрява другите с острия си ум и ги наддумва със своето слово, но извършва много подвизи и добри дела. Той обаче е изключително уплашен, когато научава за това свое призвание и очакващата го неизбежна участ заради смелите приказки – поболява се от ужаса, преследват го видения и кошмари, решава да бяга от съдбата си, защото не желае да умира, съмнява се дали наистина е велик и призван. Колебанието на Петър достига до екстремно отричане: „Не ща да умирам, турската вяра приемам!“ (ГМ/GM). Дилемата е позната: „Кажете, просветени, как да вярвам в Божията сила и в горния Ерусалим, като виждам делата човешки и силата на дявола у самия мен?“ (ЕС/ES). Тази антитезисност и вътрешна борба сродява Петър с Емилиан-Станевия герой Еньо от романа „Антихрист“. Налице е благодатна основа за междутекстов диалог, защото и двете творби представят противоречията на търсеция дух в средновековна България. Хитрецът желае да върже езика си и да избегне предстоящата гибел, вместо да се пожертва – „Като гледах чорбаджии, вероотстъпници и турци да се гаврят с народа, тогава още стана белята. Езикът ми – кешки да беше отсъхнал! [...] Какво искат от мене, дърводелеца прост? Нечестива работа е тази, че ето, изчадията адови искат да ме спасят, а божиите воители викат: „Не може!“ От оня старец – Иван – кешки да не бях го срещнал, и чул, и видял! – ми идва теглото!“ (ГМ/GM). Приемането на турската вяра и отричането от своята би означавало Петър да се отрече от Христовата вяра, да стане антихрист и

да допусне дяволското да се помести у него – от което точно се опасява и Емилиян-Станевият герой Еньо. И Еньо търси всевъзможни начини да си обясни истината за живота, станал е монах, опитва чрез религията, катунарите, умът му е прелъстен от еретическото учение, съчинява молитви в стихове, иска да постигне исихията, държи да види Таворската светлина. Както Петър тръгва да бяга, така и Еньо бяга от къщи, скита се, упражнява се в безмълвие. Веднъж той сънува рогатия и се замисля, че вече е вкусил от горчивите плодове на познанието. Еньо осъзнава, че дяволът е и у него: „Не само в Търновград, не само у възрастните, но и у мене беше дяволът [...] Ала от ония часове узнах, че човекът обича дявола не по-малко от Бога и не може да живее без него, защото всяко божество сломява гордостта му“ (ЕС/ЕС). В един момент героят дори се пита дали той не е самият Антихрист – „Много се говореше за свършека на света, за шествието на Антихриста по цялата земя и неведнъж ме обземаше страх, че този Антихрист може да съм аз...“ (ЕС/ЕС). Игуменът му казва, че дарбата му е Божи дар, но може да го отведе и към дявола. „Какъвто си хубав, на грях миришеш“ (ЕС/ЕС) – с тези думи отец Лука посреща Еньо. И той има кошмари и съновидения като Петър. В тях бащата на Еньо му казва „О, малодушнико, как можа и ти да се отречеш от него? Моли се, иначе Теофиле!“ (ЕС/ЕС), а синът му споделя: „Пък аз нито се моля, нито се разкайвам“ (ЕС/ЕС). Докато е в килията, Евтимий, в ролята си на негов духовен водач, го посещава, казвайки му: „Размислих кое те е довело до падението и заключих: твърде много си искал от Бога от гордост и неутолимо нетърпение да узнаеш тайните му. [...] Христос да ти е на помощ, Теофиле! Сатаната е в тебе и лесно няма да излезе. И ако не излезе, ти ще бъдеш първообразът на бъдещото чудовище от апокалипсиса, човекът с нова, зверска сила, що светът не познава...“ (ЕС/ЕС). Петър също е раздвоен в мислите и постъпките си, във вярата и знанията си и в дилемата какво да предприеме – да следва орисията си, или да опитва да избяга от нея. В крайна сметка любовта към народа надделява. Еньо извършва някои престъпления, но също успява да изпита тази обич: „Размислих се и взех да разбирам, че не само за нея, за моя род български съм направил това, за него съм убивал агаряните и вече съм го възлюбил“ (ЕС/ЕС).

В романа на Георги Марковски присъстват и десакрализирани християнски образи. Прякорът на единия герой е Безбожният дякон – очевиден оксиморон. Той богохулства, дори изрича молитва, съдържаща стряскащи сквернословия за Мария. Зад този акт на оварваряване и девалидизиране на молитвата вероятно се крие обезвереност и

изгубено упование в Бога поради мъката от случващото се насилствено завладяване на родината. В романа дори самият Христос се опасява от неспособността си да прости на покаяните се грешници: „Как да им простя, майко, като виждам гвоздеите в дланите си?“ (ГМ/ГМ). А когато няма прошка, няма и изкупление. Разклащането на библиейския код идва от множеството фолклорни елементи и символи, които изкушават българина – суеверия, баячки, съновидения, гарвани, самодиви, върколаци, кукувици, дори призовани призраци. Изобилната фолклорна демонология е решена в естетиката на диаволичното, но е поставена сред множеството притчи в текста, разказвани и от свещеник Матей, и от Иван Предтеча.

Все пак Петър надвива страховете си и решава да изпълни докрай мисията си – поведен към кръста, той се смее – народът също се смее. Героят се осмелява да извърши безсрамен „жест“ с пръстите си в лицето на княз Тодор – присмиването и подигравката се явяват бунт срещу властта, акт на освобождаване от оковите на страхопочитанието към нейния образ. Ключова равносметка са думите на Настрадаин Ходжа към кадията: „Страхът ти създаде мъж от някакво попче, герой направи от хаирсъзки войвода. Петър ще остане во веки веков мъченик с присмехулни очи!“ (ГМ/ГМ). С това мъченическо усмъртяване, еквивалентно на Христовото, властта само помага на Петър да бъде още по-добре запомнен, да остане безсмъртен и извисен в очите и паметта на народа, да се сакрализира, но и да се превърне в национален герой, изпълнил и последвал докрай предназначенията си участ – „Като обичаше Петър народа, затуй агнец му стана“ (ГМ/ГМ); „Народът му викаше: Ти си моят възлюбен син, в когото е моето упование!“ (ГМ/ГМ). Петър отново е сравнен с Исус, с Божия син, който ще се пожертва от *обич* към народа, бидейки негов стълб и вдъхновение. Противоборството между езическо и християнско се изразява не само чрез едновременното присъствие на библиейски препратки и фолклорни елементи в текста, и не само чрез първоначалната раздвоеност и отричане от вярата у Петър, но и чрез едновременната поява на ангели и демони, които влизат в ожесточен спор помежду си, като всяка от двете сили опитва да „спечели“ героя на своя страна – демоните го изкушават с лесни, но присъщи на страхливец и предател решения: бягство, самоубийство, приемане на турската вяра, замлъкване и подчинение, докато ангелите разкриват пред него по-трудната, но героична алтернатива – да последва докрай оръсията си.

В анализа си „Властта и игрите на езика“ В. Русева твърди, че с „Хитър Петър“ Марковски деконструира традицията на историческо-

то разказване“ (Русева/Ruseva 2002: 192). И наистина, текстът изобилства от повторения на цели абзаци, битови приказки, песни, анекдоти, Езопови басни, летописи, фолклорни ритуали – все нестандартни извори на история, които целят именно това – да се деконструира традиционното схващане на историята и боравенето със строги исторически данни. Изследователката разглежда езика като *памет*, *история* и *мит*, а словото – като *въплъщение на националния дух*. Точно затова Петър е ценен за народа и опасен за властта, защото неговото слово символизира духа на целия народ, придава му автентичност и го поддържа в трудни времена, както Божието слово. Словото е своеобразен протест и оръдие срещу властта, един от начините да ѝ се опълчиш, при това храбро и достойно. Русева споделя: „Словото в „Хитър Петър“ се превръща в убежище на Духа, в екзистенциален акт на непокорство“ (пак там: 196).

В романа се явяват и безсмъртните образи на Паисий Хилендарски, Левски, Кольо Фичето, както и заемка от творчеството на Йордан Йовков – Гърбавото, с чието название е снабден и героят Найден – синът на Индже в едноименния разказ от „Старопланински легенди“. Марковски акцентира и върху важността на паметта и средствата за нейното изграждане и съхраняване чрез библейски конструкции като „И Петър запомни“; „И народа запомни“ – паметта се явява гарант за вечността на дадени събития и личности, докато забравата е тъждествена на смърт и на повторение на грешки. В текста рано се загатва за предстоящата мъченическа смърт – появява се мотивът за предопределената съдба и неизбежната гибел, който можем да открием още в старогръцките трагедии. В творбата срещаме и образа на Настрадаин Ходжа. Петър успява да наддума и него. В народното ни творчество Хитър Петър е българският аналог на турския национален хуморист.²

² Забелязват се някои прилики и между романа на Евгений Кузманов „Чайки далеч от брега“ и романа на Георги Марковски. Героите на Кузманов са назовани с прякори – Попа, Даскала. Налице са отново библейски препратки – появява се същата фраза, присъстваща често в Евангелие от Йоан – „...Истина, истина Ви казвам...“ – речта на Чародееца съвпада с Исусовия маниер на изказване. Чародеецът определя Попа като самарянин, което напомня евангелската притча за добрия самарянин в Евангелие от Лука (вж. Лука 10: 25–37). Дори самият прякор на поп носи в себе си религиозно съдържание. Чародеецът също така повтаря израза „Вие не знаете какво вършите“ (ЕК/ЕК) – още една директна препратка към Светото писание – „А Исус говореше: Отче! Прости им, понеже не знаят, що правят“ [...]“ (вж. Лука 23:34). В „Хитър Петър“ също повечето герои са назовани с прякори – Примък-отмък, Глигор Глиганеца, Късето воденичар, Хрисимия, Мъжът на оная из кацата – сякаш са попаднали сред миманса и истински-

Освен с категорията *бунт*, под формата на *слово*, текстът на Марковски активно борави и с категорията *гняв* – Гърбавото не предава Петър само заради тридесет сребърника, а заявява, че е обхванато от желание за мъст, тъй като е осмивано за недъга си от всички – „А аз имам на целия свят да мъстя!“ (ГМ/ГМ). В текста силно е експлициран и страхът от смъртта – той присъства у властимащи – у княз Тодор, който си сменя вярата, за да оцелее, у кадията, предал хитреца, за да не бъде погубен, но и у Петър, готов да се откаже от дарбата и орисията си, за да спаси кожата си – „Бягайте, братя, да бягаме!“; „Езика ще си вържа“; „Завинаги – катинар на устата!“; „Уплашил си се, Петре!“; „Че е Божия дарба езикът ми – наказание Божие излиза“ (ГМ/ГМ). Другарите му също се отричат от него поради страх – „Нито го знаем, нито го познаваме този страхливец. – И още не бяха пропели първи петли“ (ГМ/ГМ). Княз Тодор, кръстник на малкия Петър, приема турската вяра и името Абдула, за да си опази главата. Той се слива и се отъждествява с властта, обезличава се и до такава степен загубва морала и човешкото у себе си, че дава и дъщеря си на турчин, само за да не го погубят. По думите на С. Цанев „Човек е стадно животно и още от пещерни времена в гените му е кодирано *друг да го води, друг да мисли вместо него, друг да решава съдбата му*“ (Цанев/Tsanev 2016: 9) (курсивът е мой, И. В.). Участва на Тодор е предизвестена – той умира от ръката на Черния Янко – „Те ти за Петър, жено потурнашка, че го на кръста разпна“ (ГМ/ГМ). Феминизираната обида отнема от предишния човек всичко, което се е считало за знатно – мъжеството, доблестта и непоколебимата вяра. Страшното обаче е, че не само османците, а и българи се оказват предатели, осъждащи и отмъстителни – това е познатият сюжет свои срещу свои, който се разиграва в историята ни многократно и след Освобождението. Отъждествянето на жертвите на властта със самата власт можем да разгледаме и през някои теории за механизмите на властта. Литературната теоретичка Джудит Бътлър пише следното: „Подчинението, като форма на власт, е парадоксално. Да си доминиран от външна на теб власт е добре позната и мъчителна форма, която властта приема. Да установиш обаче, че това „теб“, самото ти изграждане като субект, е в някакъв смисъл зависещо тъкмо от властта, е съвсем друго нещо. Свикнали сме да мислим властта като онова, което упражнява натиск

те им имена са лишени от значение. Можем да заключим, че има подобни тенденции в писането сред авторите по това време, тъй като романът на Кузманов за пръв път излиза през 1983 г. – само пет години по-късно.

върху субекта отвън, като онова, което субординира, принизява и поставя на по-ниско стъпало. Това със сигурност е справедливо описание на част от нещата, които прави властта. Но ако, следвайки Фуко, разбираме властта също и като формираща субекта, като предоставяща самото условие за неговото съществуване и траекторията на неговото желание, то тогава тя е не просто онова, на което се противопоставяме, но също и, строго казано, онова, от което зависим за нашето съществуване и което приютяваме и закриляме в нашите същества. Обичайният модел за разбирането на този процес изглежда по следния начин: властта се налага върху нас и ние, отслабени от силата ѝ, интернализираме или приемаме нейните условия (terms). Нещо, което не успява да отбележи подобно описание обаче е, че това „ние“, което приема подобни условия, е фундаментално зависимо от същите тези условия за „нашето“ съществуване“ (Бътлър/Batlar 2012: 41).

Времето на султана, кадиите, велможите и всички по стълбицата на властта все пак ще отmine, но словото на Петър ще пребъде във вечността. Въпреки езическите страхове, всички разколебавания и разклащания на християнската вяра мъжеството у героя надделява и той осъществява своето предназначение, като го довежда до неизбежния, познат от Светото писание, завършек. Петър успява да вдъхне сили и надежди на народа в тежките времена, да го сплоти и да му даде пример, като го накара да се надсмее над властта и чрез този бунтовен, но ненасилствен акт на неподчинение да ѝ се противопостави и да се извиси над нея чрез инструментите на хумора и иронията. На финала народното *ние* се изравнява с поведението на Петър – в остроумието, насмешката и доблестта срещу врага.

Можем да заключим, че образът на Петър се доближава повече до образа на *Христос*, отколкото до този на *Антихрист*. Въпреки колебанията, страховете и размислите си, Петър избира да последва предназначението си на спасител и възлюбен син, вместо да се отрече от себе си и народа, да приеме турската вяра и да стане инструмент на властта, да бяга или да си „завърже устата“. За разлика от княза и кадията, които напълно се обезличават, обладани от страховете си и асимилирани от властта, на която са слепи слуги в името на оцеляването, Петър изпълнява до сетен дъх мисията си и се обезсмъртява, превръщайки се *завинаги* в *мъченик* и *герой* – отвъд пределите на човешкото и темпоралната ограниченост.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бътляр/Batlar 2012:** Бътляр, Дж. Психичният живот на властта. Въведение. София: *Критика и Хуманизъм*, 2012, бр. 1, 41 – 64. [Batlar, J. Psihichniyat zhivot na vlastta. Vavedenie. Sofia: sp. Kritika i Humanizam, 2012, br. 1, 41–46.]
- Русева/Ruseva 2002:** Русева, В. *Властта и игрите на езика*. Велико Търново: Слово, 2002, Хитър Петър, 191 – 197. [Ruseva, V. *Vlastta i igrите na ezika*. Veliko Turnovo: Slovo, 2002, Hitar Petar, 191–197.]
- Цанев/Tsanev 2016:** Цанев, С. Интервю на Георги Гочев със Стефан Цанев: Народ, история, власт. // *Литературен вестник*, София, бр. 40, 9. [Tsanev, S. Intervyu na Georgi Gochev sas Stefan Tsanev: Narod, Istoriya, vlast // *Literaturen vestnik*, Sofia, br. 40, s. 9.]
- Янев/Yanev 2016:** Янев, С. За невралгичните текстове на литературата. // *LiterNet*, 14.05.2016, №5 > https://litenet.bg/publish14/s_yanev/za-nevralgichnite.htm [Yanev, S. „Za nevralgichnite tekstove na literaturata“. // *LiterNet*, 14.05.2016, № 5 < https://litenet.bg/publish14/s_yanev/za-nevralgichnite.htm >, 14 May, 2016.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ГМ/GM:** Марковски, Г. *Хитър Петър*. Велико Търново: Слово (пореदिца „Нова българска литература“), 2002. [Markovski, G. Hitar Petar. Veliko Turnovo: Slovo (poreditsa „Nova balgarska literatura“), 2002.]
- ЕС/ES:** Станев, Е. *Антихрист*. София: Ciela, 2019. [Stanev, E. Antihrist. Sofia: Ciela, 2019.]
- ЙЙ/ YU:** Йовков, Й. *Старопланински легенди*. Индже. София: Захари Стоянов, 2002. [Yovkov, Y. Staroplaninski legendi. Indzhe. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2002.]